

De Mannen van 1688

Een poging tot reconstructie

Inleiding

Nu er zoveel gepubliceerd is over de 'Glorious Revolution' van 1688, waarbij veel aandacht is besteed aan de voorbereiding en de uitvoering van de tocht van Stadhouder Willem III met zijn leger naar Engeland, heeft misschien menigeen zich afgevraagd, hoe dat leger er wel uitgezien heeft.

De vraag stellen is gemakkelijker dan die te beantwoorden. Onze kennis omtrent de kleding, uitrusting en bewapening van het Staatse leger uit dat tijdvak is zeer gebrekkig. Het nu volgende artikel bevat een poging om ons een beeld te vormen van de mannen, die de Prins op zijn tocht vergezelden.

De Kleding

In 1688 was het begrip 'uniform', dat later het voornaamste kenmerk van de militair zou worden, nog vrij nieuw. Tot ongeveer 1670 werden de troepen meestal slechts voor één enkele veldtocht aangeworven. De 'huursoldaten' - hier in de meest letterlijke zin van het woord - brachten toen hun eigen kleding, wapens en uitrusting mee.

Eerst toen in het laatste kwart van de 17e eeuw de z.g. staande leger ontstonden, die permanent in dienst van de staat of van de vorst bleven, veranderde de toestand. Toen werden de commandanten van de compagnieën en eskadrons verplicht om voor de aanschaffing van de benodigde kleding, wapens en verdere uitrusting van hun onderdeel te zorgen. Zij mochten daarvoor een zekere korting op de soldijen toepassen.

Deze laatste bepaling bracht met zich mede, dat er soms wel op de soldij gekort werd, maar dat de verstrekking van kleding, enz. te wensen overliet. Een bepaald reglement op de kleding bestond niet, doch wel verschenen er in 1681 en 1686 een tweetal orders van Stadhouder Willem III, waarin de aanschaffing van de kleding, enz. geregeld werd. Deze kwamen daarop neer, dat de regimentscommandant een aantal officieren delegeerde om met bepaalde kooplieden een contract omtrent de levering van kleding en uitrusting af te sluiten. De sollicitateur - een burger, die tegen een bepaald percentage vergoeding alle geldzaken voor het regiment regelde - moest er voor zorgen, dat de leveranties op tijd betaald werden.

De Prins eiste, dat de gebezigde stoffen van goede kwaliteit waren en dat geen onnodige kosten ten laste van de gewone soldaat werden gemaakt. Verder werd in deze reglementen vastgelegd, dat de infanterie-regimenten alle twee jaren in de maand mei nieuwe kleding zouden ontvangen, te beginnen met 1 mei 1686. Het gevolg was, dat men dus een voldoende hoeveelheid textiel bestelde om het gehele regiment te kleden en dat leidde vanzelf tot 'eenparige' of uniforme kleding. Vorm, snit en kleuren van de uniformen werden niet van hogerhand vastgesteld, maar aan de regimentscommandanten overgelaten.

Ten einde goed uit te komen met de van hogerhand beschikbaar gestelde gelden en liefst nog wat over te houden, lieten de kolonels de uniformen zo eenvoudig mogelijk en van de minst kostbare stoffen vervaardigen. Zo werd er bijvoorbeeld vaak gebruik gemaakt van ongeverfd laken of carsaai, omdat dit goedkoper was dan overeenkomstige geverfde stoffen. Zo vindt men dan ook vaak leveranties van 'perelcouleurig', zilvergrijs, grijs of asgrauw carsaai. Tegenwoordig zou men dit naturel of ecru noemen. Slechts enkele korpsen, zoals garde-

regimenten en regimenten, die gecommandeerd werden door vorstelijke personen, droegen gekleurde - blauwe of rode - uniformen. Alleen deze laatste categorieën korpsen droegen daarbij nog kenmerkende versieringen in de vorm van galons en lissen.

Zoals hierboven al is vermeld, moesten de uniformen, d.w.z. de rokken, camisolen en soms ook de broeken vervaardigd zijn van 'goede en suffisante' carsaai. Dit was een grof soort laken, oorspronkelijk afkomstig uit het plaatsje Kersey in Suffolk (Engeland).

Voor de voering gebruikte men baai of 'plets', afgeleid van 'plaid', een dunne wollen stof.

Broek en vest waren meestal gevoerd met linnen. De snit van de uniformen was nagenoeg gelijk aan die van de kleding van de eenvoudige burger, de bevolkingsklasse waaruit de soldaat gewoonlijk werd gerecrueteerd. Aan de hand van enkele contemporaine tekeningen en van de gravures van Romeyn de Hooghe kan men die als volgt omschrijven:

De rok of juste au corps reikte ongeveer tot aan de knieën en kon aan de voorzijde van boven tot onder toegeknoopt worden. Ook de zij - en achterpanden waren meestal vanaf de taille van knopen en knoopsgaten voorzien en konden naar believen los of toegeknoopt gedragen worden.

De opslagen waren wijd, z.g. 'en botte', aan de bovenzijde met 2 à 3 knopen aan de mouw bevestigd. Op de voorpanden bevonden zich horizontale zakken met smalle kleppen. gesloten door middel van 5 à 6 knopen. Het vest of camisoel was ook vrij lang, tot ongeveer midden op de dij en eveneens van boven tot onder toe te knopen. De broek was soms van leder, maar ook wel eens van carsaai. De kleding werd gecombineerd door een breedgerande, zwarte of soms grijze, hoed, al of niet omboord met een kemelsharen galon. Verder een paar wollen kousen met dubbele hielen en tenen, een paar schoenen met vierkante neuzen en meestal houten hakken en een das.

Zoals reeds eerder opgemerkt is, werd de grote kleding om de twee jaar verstrekt. Vaak werd dan uit de rok nog het vest voor de volgende periode gemaakt. In de tussenliggende jaren werd alleen het z.g. klein equipment; hemd, kousen, das, enz. verstrekt.

De tamboers waren vaak gekleed in de livreekleuren van de kolonel; de rok en het camisoel versierd met breed en smal livrekoord. Het brede koord of galon om de opslagen en zakkleppen, het smalle diende om de knoopsgaten te omboorden. De onderofficieren waren in het begin soms gekleed in een rok van een afwijkende kleur. Hoed en kousen, enz. waren als regel van een betere kwaliteit als die van de manschappen.

De officieren droegen uniformen van fijn laken, gevoerd met saai, een dunne wollen stof van betere kwaliteit als het baai. De knopen waren van goud of zilver en vaak 'gewerkt' van goud- of zilvergalon. De kwaliteit van de hoed, kousen, schoenen, enz. was overeenkomstig hun stand. In de meeste gevallen droegen de officieren een fraaie pluim rond de bol van de hoed, vaak wit maar soms ook in een voor het regiment kenmerkende kleur.

Rangonderscheidingstekens waren er nog niet. Wel werd als algemeen officiersdistinctief een oranje sjerp gedragen. Voorts droegen de officieren in dienst meestal een ringkraag - een rudimentair overblijfsel van de ridderlijke uitrusting - een zilveren of verguldmatalen plaat, die onder de rok op de borst gedragen werd. Soms werd bij dit distinctief een onderscheid gemaakt voor de rangen. Zo werd in een order van 30 januari 1675 door de Prins vastgesteld, dat de ringkragen van de kapiteins van het Regiment Gardes zichtbaar gevoerd moesten zijn met blauwfluweel, die van de luitenants met zwart en die van de vaandrigs met wit.

Grenadiers

Deze, in het werpen van handgranaten geoefende soldaten, maakten sinds kort deel uit van de infanterie. In de jaren 1673-1674 werden op last van Z.H. een drietal compagnieën grenadiers opgericht. Hiervan werden na de vrede van Nijmegen twee weer opgeheven, zodat er in 1688

nog slechts één compagnie van 100 man, ingedeeld bij het Regiment Gardes, over was. Verder waren er toen bij elke compagnie infanterie 6 grenadiers aanwezig.

Voor het niet ongevaarlijke werk van het granaatwerpen werden de langste, sterkste en behendigste manschappen aangewezen. Geen wonder dat deze zich al ras tot een soort elite gingen beschouwen. Alvorens tot het granaatwerpen over te gaan, moesten de grenadiers hun geweer over het hoofd heen op de rug hangen. Bij deze handeling en bovendien bij het granaatwerpen waren de breedgerande hoeden uiterst hinderlijk. Daarom plachten zij liever een muts te dragen, doch de ordinaire slaapmuts paste niet bij hun status als elite-soldaten. Daarom ontstonden er al spoedig twee beter ogende typen mutsen voor de grenadiers. Het ene model was een muts met een bontrand, welke laatste in de loop der tijden steeds hoger werd tot het model, zoals dat heden ten dage nog door onze gardegrenadiers bij hun gala-uniform gedragen wordt.

Het ander model was een soort ronde pet, zo ongeveer als de huidige riding-cap. Hiervan kon de voorklep omhoog geklapt worden en die groeide uit tot een steeds hoger wordend voorschild, waarop allerlei emblemen, zoals naamcijfers, wapenschilden, granaten, enz. aangebracht werden.

De oudste afbeeldingen van beide typen zijn te vinden op een gekleurde tekening van omstreeks 1680, die zich in de Royal Collection op Windsor Castle bevindt. De oudste Nederlandse afbeelding ziet men op een kopergravure van Romeyn de Hooghe, getiteld 'Het paleis het Loo' uit 1691. Hierop ziet men de lakense muts met reeds een tamelijk hoog voorschild, waarop onduidelijke initialen onder een kroon te zien zijn.

Bewapening en uitrusting

Voor de infanterie bestond deze voor ongeveer de helft nog uit pieken, ter lengte van 15 voet (ca. 4,5 m). en met een gewicht van 6 pond.

Omstreeks 1672 droegen de piekeniers grotendeels nog helmen en z.g. halve rustingen, doch deze zware bewapening was in 1688 niet meer in gebruik. Hoewel in het Franse leger de piek reeds afgeschaft was en bij Fleurus gebleken was, dat de Franse infanterie door haar grotere vuurkracht superieur was aan de Nederlandse, ging men hier schoorvoetend over tot de vervanging van de piek door een vuurwapen. Eerst in 1711 was de piek volledig uit de bewapening verdwenen.

Op het gebied van de vuurwapens verkeerde men in 1688 in een periode van overgang van de musket naar het vuursteengeweer. De musket was weliswaar lichter dan voorheen, geboord op een kaliber van 12 kogels in het pond, zodat het forket niet meer nodig was, maar was toch ouderwets ten opzichte van de snaphaan te noemen. Sinds 1675 waren de snaphanen reeds in gebruik bij het Regiment Gardes en bij de regimenten mariniers. Ook werden nu de grenadiers met vuursteengeweren bewapend. Men schroomde echter om tot algemene invoering van dit wapen over te gaan, omdat de kwaliteit van de vuurstenen vaak te wensen overliet en verder dat men nog niet de beschikking had over een bajonet, die tijdens het vuren op de loop kon blijven.

Het eerste type bajonet was namelijk voorzien van een houten handvat, dat in de loop van het geweer gestoken kon worden. Vóór het vuren moest de bajonet natuurlijk weer verwijderd worden, hetgeen natuurlijk weer tijd kostte. Ook de eerste, door Coehoorn uitgevonden ringbajonet had dit bezwaar. Ondanks dit alles werd toch bevolen dat elke compagnie voorzien moest zijn van 20 snaphaansloten, 'om in occasie op de musketten te kunnen geappliqueert werden'.

De musketiers droegen omstreeks 1674 nog bandelieren met 15 kruitmaatjes, waaraan bovendien nog een kruithoorn met het fijne 'pankruit', een kogeltas en een drietal stukken lont bevestigd waren. Later werd bij de snaphaan de papieren patroon ingevoerd. Deze werden in een patroontas geborgen. De kruithoorn en de bajonet werden aan een koppel om het middel gedragen. Naast de hoofdbewapening van piek, musket of snaphaan, was iedere soldaat nog voorzien van een degen in lederen schede, die aan een bandelier over de rechterschouder gedragen werd. De onderofficieren waren gewapend met een hellebaard, met een lengte van 5 voet, en natuurlijk met een degen.

De korporaals waren gewapend als de soldaten en bovendien nog uitgerust met een stok.

Officieren

De officieren droegen volgens een order uit 1674 de wapens volgens rang: de kapiteins een piek, de luitenants een partisaan en de vaandrags, wanneer zij niet het vaandel droegen, een halve piek. De piek van de kapiteins was ongeveer 10 voet=ruim 3 m lang; de partisanen waren 5 voet lang.

Vaandels

Over de vaandels is weinig bekend. Elke compagnie had een vaandel, dat van de lijf-compagnie gold als het regimentsvaandel. De vaandeldoeken waren vrij groot, maar de afmetingen waren nergens voorgeschreven. De kleuren en emblemen evenmin.

Wel is bekend, dat alleen het Regiment Gardes oranje vaandels mocht voeren. De stangen van de vaandels waren 10 voet lang, de spits was dezelfde als voor de piek. Dankzij het handschrift 'Les Triomphes de Louis XIV', dat zich in het Cabinet d'Estampes van de Bibliothèque Nationale te Parijs bevindt, heeft men toch wel enig idee hoe de Nederlandse vaandels er omstreeks 1688 hebben uitgezien. Zo zouden de bij Fleurus in 1690 door de Franse veroverde vaandels een beeld kunnen geven van die van het expeditieleger van 1688.

Trommen

Over de muzikanten in het leger van Prins Willem III is weinig bekend. Elk infanterieregiment had natuurlijk zijn tamboers en waarschijnlijk ook pijpers, hoewel deze laatsten niet in de sterktestaten vermeld zijn.

De trommen waren van hout, soms bruin gebeitst, soms geschilderd in de kleuren van het regiment. In een handschrift van 1730 ziet men een afbeelding van een tamboer in lichtgroene rok met rode uitmonstering, die voorzien is van een trom, beschilderd met groene en rode vlammen. Een dergelijke beschildering is o.a. ook te vinden bij een enkel Oostenrijkse regiment uit de eerste jaren van de 18e eeuw. Ook vind men voorbeelden van een beschildering met familiewapens van de kolonels, zoals bij het Schotse regiment Douglas, in dienst van de Republiek in 1711.

De afmetingen van de trommen waren zeer verschillend. Men komt exemplaren tegen met een gemiddelde van 46 cm hoogte en 52 cm middellijn. In het Militair Memorie-boek van Pier Willem Sytzama, van 1704 tot 1728 worden als afmetingen van de trommen gegeven: hoog 1 voet, 11 duim; de omtrek 5 voet 9 duim en het gewicht 12 pond. De stokken zouden 3/4 pond zwaar zijn geweest, de lengte bedroeg zo ongeveer 40 cm. De ronde knoppen waren vaak van hoorn.

Hoewel zij niet in de sterkte vermeld worden, moeten er bij de infanterie toen ook pijpers geweest zijn. Zij hadden meestal twee, soms drie fluiten van verschillende lengten en in verschillende toonsoorten, die zij in een houten koker op de rug meevoerden. De fluitkokers waren als regel voorzien van een draagkoord met kwasten in de livrekleuren van de kolonel

van het regiment. Helaas staan ons geen goede afbeeldingen van Nederlandse pijpen ter beschikking.

In sommige Europese legers had men reeds kleine muziekkorpsen, bestaande uit 4 of 5 schalmeispelers en later eenzelfde aantal hoboïsten. Nergens is echter te vinden, dat zulks ook in het Staatse leger het geval was.

De enige afbeelding van een schalmeispeler komt voor op een gravure van Romeyn de Hooghe, voorstellende het beleg van Naarden in 1673. Het is hier een schalmeispeler van de Koerlandse dragonders, die later de kern van het Regiment Gardes Dragonders vormden.

Cavalerie

Kleding

In grote trekken was de kleding van de ruiter dezelfde als die van de infanterist. Een en ander is vastgelegd in een 'Ordre en Reglement van Sijne Hoogheid op de Montteeringe en Kleding van 's Lands Ruyterije', gedateerd 26 januari 1687.

Elke 2 jaar zouden de ruiters ontvangen: een rok of juste au corps, een hoed, een das of cravaat en handschoenen; alle 4 jaren nog een mantel, een scarpe (sjerp), een chabrack en holsterkappen.

De wijze waarop de benodigde goederen ingekocht werden, was dezelfde als bij de infanterie. De kleur van de kleding en uitmonstering werd dus ook hier aan de kolonels en de ritmeesters overgelaten. Een nadere omschrijving van de kleding en uitrusting is te vinden in een staat van 20 augustus 1690, waarin de kosten voor de volledige uitrusting van een ruiter als volgt wordt beschreven:

- een paerdt op het minst 52 rijxdaelders, maekt	f 130,-
- onkosten van transport en verteringen	7,10
- Badel, halsters, stegelriemen, hoofd- en staartgestel	10,-
- stangen, teugels en pockels	3,10
- carabijnriem met de haeck	3,-
- portepeet met de gesp en het stricken	2,10
- scabrack en holsterkappen	6,-
- carabijn en pistolen	17,10
- een degen	3,03
- een paerlaerzen	13,-
- rock, mantel met al syn toebehooren en maecken	38,-
- een boet	2,10
- een paer hardere hamschoenen	1,10
- een swarte das	1,16
- een scharp	2,-
- een tent voor 4 ruyters cost f 12. Voor part	<u>3,-</u>
	f 253,19

Onder het toebehooren van de rok, enz. vallen waarschijnlijk ook het camisool en de broek, want die worden in de staat niet vermeld. De broek zal hoogstwaarschijnlijk van leer geweest zijn.

Officieren

Evenals bij de infanterie was de officierskleding van fijnere stoffen vervaardigd. De cavalerie-officieren droegen voor zo ver bekend geen ringkragen. De oranje sjerpen werden steeds om het middel gedragen.

Trompetters

Over de kleding van de trompetters is vrijwel niets bekend. Mogelijk droegen zij ook een soort livrei in de wapenkleuren van de kolonel. Oorspronkelijk droegen zij over de rok een soort kazak met loshangende mouwen, maar op een gravure van Romeyn de Hooghe uit 1691 ziet men dat van de kazak alleen nog de loshangende mouwen in de vorm van gegalonneerde stroken laken overgebleven zijn. Deze z.g. 'trompettervleugels' bleven gedurende de gehele 18e eeuw een kenmerkend deel van de trompetters-uniform.

Bewapening

Uit de reeds eerder vermelde lijst van de uitrusting voor de ruiters ziet men dat de bewapening bestond uit een karabijn, een koppel pistolen en een degen. De vuurwapens waren alle van snaphaansloten voorzien; de gemiddelde lengte van de karabijn bedroeg ongeveer 1.10 m, de lengte van de loop ca. 72 cm. De vuursteenpistolen waren ongeveer 50 cm lang, de loop ongeveer 33 à 34 cm, het kaliber 14 à 15 cm.

De degens waren gemiddeld 104 cm lang met een kling van 90 cm, dus iets langer en zwaarder dan die van de infanteristen.

Dragonders

De expeditie naar Engeland werd meegemaakt door twee regimenten dragonders en wel het Regiment Gardes Dragonders van 10 compagnieën à 86 paarden en dat van Ernst Christoffel van Manwitz van 8 compagnieën.

Hoewel zij bedoeld waren als een soort bereden infanterie, streden zij minder te voet dan te paard. Zij bleven echter gewapend met geweren en bereden lichtere paarden dan de gewone ruiters. Ook hadden zij geen trompetters en paukers, maar tamboers. Een prent van het beleg van Naarden in 1673 toont bij de Koerlandse dragonders naast een tamboer ook een schalmei-blazer.

Kleding

Over de kleding van de dragonders staan betrekkelijk weinig gegevens tot onze beschikking. Over het algemeen was deze gelijk aan die van de infanterie met echter enige verschillen in details met het oog op hun bestemming als bereden infanterie.

De Koerlandse dragonders, die later de kern zouden vormen van het Regiment Gardes Dragonders, droegen bij de landing in Engeland volgens een ooggetuige bontmutsen met lange afhangende kappen en donkergrijze uniformen. Op een schilderij van de landing bij Brixham ziet men op de achtergrond een troep ruiters, die aan deze beschrijving voldoet. Verder ziet men een andere afdeling ruiters in rode uniformen met bruine bontmutsen met rode zakken afgebeeld. Dit zouden dan de dragonders van Manwitz kunnen zijn, want dat regiment wordt in 1689 gesignaleerd in het rood met witte voering. De officieren schijnen hoeden te hebben gedragen. Trouwens uit eerdere berichten weet men, dat de dragonders omstreeks 1677 hoeden droegen. Er werden in dat jaar namelijk 800 hoeden geleverd aan het Regiment Gardes Dragonders. De dragonders droegen laarzen, maar van soepeler leer en lichter in gewicht dan die van de ruiters. Ook ziet men wel dragonders afgebeeld met leren slobkousen. Dit alles houdt verband met het feit, dat zij ook te voet moesten strijden.

Bewapening

De dragonders waren gewapend met snaphanen of vuursteenkarabijnen, lichter en gemakkelijker hanteerbaar dan het infanteriegeweer. Verder een bajonet en een koppel pistolen. De snaphaan werd gedragen aan een brede bandelier met musketonhaak en hing

meestal naar beneden af. Soms werd de loop gestoken in een leren schoen, die voor aan het zadel bevestigd was. Het overige leerwerk bestond uit een patroontas en een portepée of degenkoppel om het middel.

Er zijn aanwijzingen, dat de onderofficieren hellebaarden hadden in plaats van de snaphaan. De officieren waren alleen gewapend met een degen en een koppel pistolen.

Artillerie

Bij het expeditieleger in 1688 waren 21 veldstukken, getrokken door 16 paarden en een rijdende veldsmidse, compleet met oven en blaasbalg ingedeeld. Vooral het laatstgenoemde voertuig trok veel belangstelling van de Engelsen.

Voor de bediening van het geschut waren 16 artillerie officieren en 66 cannonniers of constabels meegekomen. Het aantal voerlieden voor de trekpaarden is niet genoemd, maar zij werden niet als militairen beschouwd en misschien wel ter plaatse ingehuurd.

Kleding

Ook hier was de kleding zo ongeveer als bij de infanterie. Op de weinige afbeeldingen uit die tijd ziet men de konstabels en officieren in eenvoudige donkerblauwe rok met rode opslagen en voering, zonder verdere versiering.

De handlangers, dat waren de lieden die voor het grovere werk bestemd waren, droegen een donkerblauwe buis of mouwvest met korte schoten en opslagen. De knopen waren voor allen van koper, voor de officieren verguld.

Allen droegen een breedgerande zwarte hoed, waarvan de rand soms aan een zijde was opgeslagen. Allen droegen een witte das, een blauwe broek en zwarte schoenen. De kousen waren voor de officieren rood en voor de minderen blauw. Later, in 1700, ziet men ook de constabels met rode kousen afgebeeld.

Wapens en uitrusting

Officieren zowel als de minderen waren gewapend met een degen met geelmetalen gevest.

Deze werd door de officieren gedragen in een portepée van naturelkleurig leder over de rechterschouder; door de constabels en handlangers aan een koppel met drager van lichtbruin leer. De constabels hadden bovendien nog een kruithoorn en een tas aan een naturelkleurige draagriem over de linkerschouder. De constabel draagt een lontstok, terwijl een handlanger afgebeeld staat met een lontspies in de hand. De officieren ziet men meestal met een stok in de hand.